

УДК 027.54(476):741/743.036(477.42=172) Г.Солтанувна:94 (477.42-25)“1917/1918”

НЕВІДОМЕ ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ЖИТОМИРА 1917–1918 рр. (альбоми малюнків Ганни Солтанувни)

Раса СПЕРСКЕНЕ

*Бібліотека імені Врублевських Академії наук Литви,
вул. Жигіманту, 1/8, м. Вільнюс, LT-01102, Литва, тел. (370) 262-36-67,
ел. пошта: sperskiene@mab.lt*

Здійснено опис 36 малюнків Ганни Солтанувни, виконаних у Житомирі наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., які зараз зберігаються у відділі рукописів Бібліотеки ім. Врублевських Академії наук Литви. Вони є цікавим історичним джерелом, яке ілюструє життя у Житомирі під час революційних подій і проголошення Української Народної Республіки. Опис малюнків доповнено короткою біографією Г. Солтанувни.

Ключові слова: Ганна Солтанувна-Ремер, Житомир, Українська Народна Республіка, відділ рукописів Бібліотеки ім. Врублевських Академії наук Литви.

У відділі рукописів Бібліотеки ім. Врублевських Академії наук Литви зберігаються два альбоми малюнків, де відображено бурхливі події в Житомирі у 1917–1918 рр., коли в місті неодноразово змінювалася влада. Це 36 малюнків, виконаних олівцем, тушшю та аквареллю. Жанри малюнків різні: пейзажі міста, портрети, зображення поточного життя, щось середнє між ілюстраціями дитячих книг і карикатурами. На цей час їх переглянули лише литовські мистецтвознавці. Історики їх, як видається, ще не помітили. Так як на малюнках зображені різні збройні формування та люди різних національностей, то їх вивченням можуть зацікавитися дослідники із кількох сусідніх країн. Малюнки входять до складу фонду 320. Це колекція малюнків та ескізів художників із Литви, яка перейшла до нашої бібліотеки від міжвоєнної бібліотеки Врублевських¹.

Автором малюнків, про які тут ідеться, була тоді ще юна художниця Ганна (Ганя) Солтанувна, потім у заміжжі Ремер (Hania Sołtanówna-Römer). Вона народилася 28 квітня 1895 р. у Варшаві в сім'ї інженера шляхів сполучення, дворянина Вітебської губернії Віктора Солтана і Амелії Вайссенгоф. Литовський мистецтвознавець Іоланта Ширкайте припускає, що Ганна у 1914–1915 рр. навчалася живопису у Станіслава Ленца у Варшаві. Щоправда, сама художниця стверджувала, що ніде не навчалася малювати². З її малюнків можна здогадатися, що наприкінці Першої світової війни (ще 19 березня 1917 р.) вона навчалася живопису в Краківській художній академії³. Однак 6 і 10 жовтня того ж року вона підписувала свої малюнки в Аннінську (Пермський регіон, Росія), а 10 листопада вона намалювала якихось близьких для себе

¹ Cicėnienė R. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių fondų komplektavimo istorijos apžvalga // *Tarp knygų*. – 2010. – Nr 2. – P. 12.

² Širkaitė J. *Dailininkai Römeriai. The Artists of the Römer family*. – Vilnius, 2006. – P. 158.

³ Відділ рукописів Бібліотеки ім. Врублевських Академії наук Литви (далі – ВР БВАНЛ), ф. 320, од. зб. 190, арк. 13.

дітей Кароля і Люню вже у Житомирі⁴. Є й більша кількість малюнків, на яких зображені знайомі їй діти, підлітки, але нас більше цікавлять ті малюнки, які, можна сказати, відображають певний історичний період (навіть цілу епоху) початку ХХ ст. в українському місті Житомирі. Ще слід відзначити, що не всі малюнки датовано, деякі аркуші з часом були вирвані з альбомів, тому неможливо встановити послідовність всіх малюнків. Можна лише припускати, що під час опису вони були правильно пронумеровані. Отже, наводимо список житомирських малюнків Г. Солтанувни. Його виконала автор цієї статті за зразком каталогу виставки живопису сім'ї художників Ремерів.

МАЛЮНКИ Г. СОЛТАНУВНИ В АЛЬБОМАХ

1. Чотири малюнки на одному аркуші: зверху зліва – голова пана Коморовського, зверху справа – хлопчик Домінік Д. біля дерева; знизу зліва – двоє поляків (зліва – у піхотній, справа – у кавалерійській шинелях); знизу справа – молодий українець у військовій формі йде, повернувшись направо. Пап., олів., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 2. Під кожним із малюнків є підписи польською мовою: (р. Komorowski) / Dominik D. / Polacy / Ukrainiec.

2. Два малюнки на одному аркуші: зверху зліва кішка та кошеня їдять; знизу справа – крокують прямо четверо чехів у військовій формі. Пап., олів., акв., 24×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 3. В лівому куті аркуша внизу підпис польською мовою: Czesi na bulwarze.

3. Два малюнки на одному аркуші, але під однією назвою “На вулиці Житомира. Солдати прибули з фронту. Листопад 1917 р.”: зліва – “Товариші” (три фігури, що прогулюються на передньому плані і три фігури солдат на задньому плані); справа – на передньому плані офіцер у довгополій шинелі крокує, повернувшись наліво, на задньому плані – три дами, зображені зі спини у модних капелюшках і довгих пальто. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 4. В лівому нижньому куті аркуша підписи польською мовою: “Towarzysze” / Na ulicy w Żytomierzu – Żołnierze przybyli z frontu – listopad 1917.

4. Брак хліба у Житомирі (натовп людей біля хлібного магазину). Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 5. В лівому нижньому куті аркуша підпис польською мовою: brak chleba w Żytomierzu / 1917 – Wygnanie Hani z Matką (див. іл. 26 вклейки).

5. Вихователька у профіль, що повернулася наліво, а за її спиною шість пар дітей із притулку в костелі. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 6. Знизу в протилежних кутах підписи польською мовою: – Ochronka w Kościele – / – Żytomierz 1917.

6. Довга черга людей різного соціального стану і віку чекає на кінний трамвай, який під'їжджає, але на його сходах вже повно людей. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 8. Внизу зліва три підписи польською мовою в стовпчик: – czekanie w “oczeredzi” na tramwaj – / – Żytomierz – listopad 1917 – / (na trotuarze Izia ośrod “towarzyczy”).

7. Враження з концерту (три голови дам; голова чоловіка з вусами; затушована фігура диригента; голівка дівчини з бантами, голова сусіда зліва – чеха з вусами; офіцер у формі, який повернув голову направо; гурток з трьох чоловіків і хлопчика, всі у

⁴ ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 192, арк. 3, 4, 6.

військовій формі). Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 9. В лівому нижньому і у правому верхньому кутах аркуша підписи польською мовою: – wrazenie wzrokowe z koncertu 28 go listopada – Żytomierz 1917 – / sąsied z lewej strony – czech.

8. Два малюнки на одному аркуші: зліва Люня і Франусь біля вікна чекають на маніфестацію українців, справа дівчинка, яка повернулася направо в профіль. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 10. Внизу зліва підпис польською мовою: Lunia i Franus w oczekiwaniu na manifestacyę ukraińców. 30/XI 1917.

9. Маніфестація українців. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 12. Зверху зліва і справа підписи польською мовою: 8/XII 1917 / – manifestacya ukraińców (див. іл. 27 вклейки).

10. Ганок будинку, біля якого стоять коні, запряжені в сани. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 14. Під малюнком вказано дату: 20 XII 1917.

11. Батьки з двома малими дітьми на прогулянці в зимовому одязі, зображені зі спини. На задньому плані – чоловік вигулює двох собак. Пап., олів., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 19. У правому верхньому куті аркуша підписи польською мовою: “Psowy” / na ulicy.

12. Група фігур (хлопчик, що повернувся направо, продає газету “Вольнь”, вигукуючи заголовки статей; інші фігури, повернувшись наліво, крокують по черзі зліва направо: українець у військовій формі, дві дівчинки в селянському одязі, два чехи у військовій формі, більшовик, дама з муфтою). На задньому плані віз із візником та дівчинка із середнього стану з собакою. Пап., олів., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 21. Біля фігур написи російською мовою, але латинськими літерами (вигуки хлопчика), а також підписи польською мовою: interesnyja telegramy a mirie! mir, pieremirje – ekstremnyja telegramy! / na ulicy / Ukrainiec / Czech / Bolszewik (див. іл. 28 вклейки).

13. На одному аркуші шість малюнків: два міліціонери, зображені зі спини; люди у возі із санями; крупним планом хлопчик у санях; дівчинка з двома кішками; дві голівки дівчаток у зимових шапках. Пап., олів., чор. туш, 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 22. Біля фігур міліціонерів підпис польською мовою: milicyanci.

14. На одному аркуші два малюнки: зліва зображення зі спини рядового російського драгунського полку, який віддає честь; справа зображений зі спини чоловік у формі або в зимовому одязі з непокритою головою. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 23. Зверху справа напис: р. Р. К.

15. На одному аркуші 15 невеликих малюнків: військові, діти, собаки. Пап., чор. і кор. туш, 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 26. Біля малюнків написи польською мовою: zes(k)i uzbrojeni(e) / !!!papier niemożliwy!!!! / 23 stycznia 1918 / milicya na ulicach miejsca / coś potworniego / to też! / Yzi typ z przodu / Yzi typ z tyłu.

16. Вишкіл українських солдат на вулиці. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 27. Біля малюнків підпис польською мовою: mucztra ukraińców na ulicy / z pamięci / 29 I 1918.

17. Українці готові до приходу більшовиків. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 28. Внизу зліва підпис польською мовою: – Ukraińcy gotowi na przyjęcie bolszewików – 15 luty 1918. – Żytomierz.

18. На вулиці (дві машини, повні солдат-чехів; вдалині вершник веде коня за повід; на передньому плані справа два солдати у польській формі). Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 29. Внизу зліва підпис польською мовою: – ulica dnia 15 lutego 1918 r.

19. Затушовані силуети трьох українських вершників. На лівому боці аркуша два затушовані силуети військових. Пап., чор. туш, 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 30.

20. Утікачі з Житомира перед прибуттям австрійської армії. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 33. Внизу підпис польською мовою: – Uchodzący przed Austryjakiem z Żytomierza. 22 II 1918. / resztki bolszewików.

21. Чехи готуються до від'їзду. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 34. Внизу зліва підпис польською мовою: – Czesi gotują się do odjazdu.

22. Двоє німецьких солдатів в автомобілі. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 35. Внизу зліва підпис польською мовою: – 26 luty 1918 – Niemcy – Żytomierz.

23. Німецьке військо. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 36. Внизу зліва підпис французькою мовою з польським закінченням: “Boche‘owie”/ 3 III 1918 (див. іл. 29 вклейки).

24. Німецьке військо. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 37.

25. На вулиці після взяття Києва українсько-німецьким військом: два хлопчики продають газети “Народная воля” і “Трудовая Вольнь”. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 38. Вигуки хлопчиків російською мовою, але записані польськими літерами: “Narodnaja Wola!!! Kijew wziat bez boja Ukrainko-germanskimi wojskami!! / wziatie Kijewa, porażenije bolszewikow!

26. Українець віддає честь німецьким солдатам. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 39. У верхньому правому куті підпис польською мовою: Ukrainiec przed Niemcami.

27. Збори волинських землевласників. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 40. У верхньому правому куті аркуша написи польською мовою: Zebranie “Rado-Pomocy” ziemian Wolyńskich / Żytomierz 12 III 1918 / panowie: p. Karol Chodkiewicz(), p. Dominik Dowgiałło(), p. St. Burzyński(), p. K. Burzyński(), p. J. Zaścieński(), p. Andzej Przuzyński(), p. Bohdan Szachno / gysowanie po ciemku! prawda!

28. Німецькі солдати в костелі в ніч перед Великоднем. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 46. У верхньому правому куті підпис польською мовою: – w Kościele w dzień Wielkiej Nocy – 31 III 1918 / Niemcy i ich Kapelan.

29. Німецькі солдати в ніч перед Великоднем на богослуженні. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 47.

30. На одному аркуші три малюнки: пп. К. Бужинський і Засценський; п. Е. Тишкевич; Марися Шахнувна. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 49. Біля малюнків підписи польською мовою: p. K. Burzyński i p. J. Zaścieński / Rado-Niemoc 6 kwiecień 1918 / p. Edw. Tyczkiewicz / Marysia Szachnówna.

31. На одному аркуші три малюнки: військовий із невстановленої армії стоїть, повернувшись наліво; військовий із невстановленої армії йде вперед; ескіз герба або іншого знака. Пап., олів., акв., чор. туш, 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 50.

32. Голова пані Ружі Чацької (сестри Ельжбети): один малюнок – вправо, інший – повернувшись наліво в профіль. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 56. Внизу зліва підпис польською мовою: Pani Róża Czacka (siostra Elżbieta) 25 maj 1918.

33. На одному аркуші два малюнки: виїзд до Бердичева; Франусь. Пап., олів., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 59. Біля малюнків підписи польською

мовою: nasza gromadka / wyjazd do Berdyczewa 14/VI 1918 / ja / C.M. / Fr. / Yzia / Mich. / Jaś / Jeży / Zośia / Franuś po deszczu.

34. Зображення одного із дворів у Житомирі. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 192, арк. 11. На звороті аркуша написи польською мовою: bez rys. / Żytomierz w ogródku.

35. Вид на вулицю Базарну, 18. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 192, арк. 12. На малюнку напис польською мовою: HS/8 IV/1918. На звороті аркуша напис польською мовою: bez rys. / Żytomierz. Bazarna 18.

36. Вид на вулицю Базарну з вікна. Пап., акв., 24,7×19, ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 192, арк. 21. На малюнку підпис польською мовою: Żytomierz. – ul. Bazarna – z okna salonu – niedziela 25 XI 1917.

В одному з альбомів було знайдено і рекламну листівку, надруковану в друкарні М. М. Катерберга у Житомирі. Її текст наступний: “Телеграмма / Тетя, дядя, папа, мама / Вот прислана Вам / Из цирка Лерри телеграмма. / Милые мои друзья / Приглашаю Вас всех я / Провести часок другой / Посмеяться и домой. / С почтением Бенефицианты / Бонжюрно и Коко / Житомир / цирк Лерри / 16-го Июля 1918 года”⁵.

Ще можна додати, що дві акварелі житомирського періоду творчості Г. Солтанувни-Ремер (які називаються “Рання весна” і “Панорама Житомира”, обидві 1918 р.) зберігаються в Музеї живопису Литви, а одна (під назвою “Кімнатка у Житомирі”, так само 1918 р.) – у Національному музеї Литви⁶.

Подальше життя Ганни склалося так: ще 1918 р. вона вийшла заміж за Антона Ремера, серед родичів якого було кілька відомих художників⁷. Ханна з сім’єю мешкала в маєтку Янаполь біля Режиці (тепер – місто Резекне в Латвії), а також у Вільнюсі та Варшаві. З 1919 р. почала брати участь у виставках у Польщі та за кордоном. Найчастіше писала аквареллю реалістичні пейзажі та портрети, іноді інтер’єри, побутові сцени та натюрморти. У 1940 р. Ганна з сім’єю емігрувала до Баварії. Від 1948 р. мешкала в Канаді, у Хадсон Хайтс (тепер у складі м. Хадсон) біля Монреаля. Померла 6 жовтня 1974 р.⁸ Це вся інформація про неї, яку вдалося знайти. Незважаючи на це, я хотіла б звернути увагу на цю маловідому художницю, її ранню творчість, яка є цікавим і своєрідним джерелом історії українського міста Житомира.

Скорочення

акв. – акварель
к. – коричневий
ол. – олівець
пап. – папір
чор. – чорний

Переклад з російської Олександра СЕДЛЯРА

⁵ ВР БВАНЛ, ф. 320, од. зб. 191, арк. 2–6, 8–10, 12, 14, 19, 21–23, 26–30, 33–40, 46, 47, 49, 50, 56, 59, 86; од. зб. 192, арк. 11, 12, 21.

⁶ Širkaitė J. *Dailininkai Rōmeriai...* – P. 160.

⁷ Rōmeriai Lietuvoje XVII–XX a. The Rōmers in Lithuania in 17th to 20th centuries. Selection of scientific articles. – Vilnius, 2008. – P. 274.

⁸ Širkaitė J. *Dailininkai Rōmeriai...* – P. 158.

THE UNKNOWN SOURCE OF ZHYTOMYR HISTORY IN 1917–1918 (Hanna Sołtanówna's sketchbook)

Rasa SPERSKIENE

*The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences,
1/8, Žygimantų Str., Vilnius, Lithuania, LT-01102, tel. (370) 262-36-67,
e-mail: sperskiene@mab.lt*

The article provides a description of 36 drawings by Hanna Sołtanówna, made in Zhytomyr from late 1917 to early 1918, which are now held in the manuscript department of The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. They constitute an interesting historical source, which illustrates life in Zhytomyr at the time of the revolutionary events and proclamation of the Ukrainian People's Republic. The description of the drawings is supplemented by a short biography of H. Sołtanówna.

Key words: Hanna Sołtanówna-Remer, Zhytomyr, the Ukrainian People's Republic, the manuscript department of The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences.

НЕИЗВЕСТНЫЙ ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЖИТОМИРА 1917–1918 гг. (альбомы рисунков Ханны Солтанувны)

Rasa SPERSKIENE

*Библиотека имени Врублевских Академии наук Литвы,
ул. Жигиманту, 1/8, г. Вильнюс, LT-01102, Литва, тел. (370) 262-36-67,
эл. почта: sperskiene@mab.lt*

Описаны 36 рисунков Ханны Солтанувны, выполненных в Житомире в конце 1917 – начале 1918 гг., которые сейчас хранятся в отделе рукописей Библиотеки им. Врублевских Академии наук Литвы. Они являются интересным историческим источником, который иллюстрирует жизнь в Житомире во время революционных событий и провозглашения Украинской Народной Республики. Описание рисунков дополнено краткой биографией Х. Солтанувны.

Ключевые слова: Ханна Солтанувна-Ремер, Житомир, Украинская Народная Республика, отдел рукописей Библиотеки им. Врублевских Академии наук Литвы.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2011

Прийнята до друку 10.03.2011